

Socijaldemokrate
Crne Gore

PROGRAM

31. januar 2016.

Kao uvjereni i postojani sljedbenik izvorne socijaldemokratske ideje, Socijaldemokrate Crne Gore su politička organizacija čiji je cilj stvaranje ekonomski razvijenog, pravednog i solidarnog društva i države slobodnih i pred zakonom jednakih građana koji ugodno žive od svog rada, doprinoseći na taj način pojedinačnom i opštem dobru.

Socijaldemokrate Crne Gore su partija moderne ljevice, koja se snažno i jedinstveno angažuje na ostvarivanju ciljeva i interesa svoje socijalne baze.

Socijaldemokrate su posvećene poštovanju dostojanstva, prava i sloboda čovjeka, nezavisno od njegove nacionalne i vjerske pripadnosti, pola, seksualne orijentacije, socijalnog statusa, političkog uvjerenja ili drugih posebnosti.

Socijaldemokrate su nepokolebljiv promoter i sljedbenik ideje Crne Gore kao nezavisne i međunarodno-pravno priznate zemlje, koja baštini multietničnost kao naše najveće bogatstvo i snagu, i koja je bezrezervno posvećena evroatlantskim integracijama.

Za Socijaldemokrate status demokratske i slobodne države Crna Gora može da sačuva i unaprijedi jedino pod uslovom da poštuje principe sekularnog društva sa neprikosnovenom vladavinom prava, u kome svako ima ono što mu pripada, jednak je pred svim njenim zakonima, ali i jednako odgovoran za njen opstanak i razvoj.

Socijaldemokrate će se zalagati za izgradnju efikasnog ekonomskog sistema koji se zasniva na koheziji intenzivnog privrednog razvoja i socijalno odgovorne ekonomske politike.

Socijaldemokrate, njegujući antifašizam kao civilizacijsku tekovinu savremenog društva, baštine i cjelokupan korpus individualnih i kolektivnih prava i sloboda na kojima počiva evroatlantska porodica.

Socijaldemokrate temelje svoje vrijednosti i opredjeljenja na principima nezavisne, demokratske, građanske, multietničke, ekonomski razvijene, socijalno odgovorne, evroatlantske, sekularne i antifašističke države.

DRŽAVNI IDENTITET

Socijaldemokrate odlučno i odgovorno čuvaju i njeguju državotvornu svijest kojom bi se podičile i mnogo veće države, ali će i beskompromisno svakodnevno reagovati na sve one pojave koje dolaze od pojedinaca, ali i određenih organizacija a imaju za cilj urušavanje državnog identiteta.

Crnogorska država baštini višemilenijumsku istoriju multikulturalizma, multinacionalne i multivjerske tolerancije i skladnog suživota ljudi, naroda i etničkih, vjerskih i drugih manjinskih zajednica.

Za Socijaldemokrate, ogromno bogatstvo Crne Gore je njen biološki zdrav demografski potencijal u velikoj mjeri formiran saobrazno autentičnom pravnom nasljeđu i etičkom poretku.

Socijaldemokrate afirmišu srednje slojeve društva, kao tradicionalno socijalno-ekonomsko uporište socijaldemokratije, kako bi ih učinili pravno slobodnim, ekonomski samostalnim i samosvjesnim u potrebi očuvanja državnog identiteta i odbrani zajedničkog multietničkog bića Crne Gore.

Socijaldemokrate će se zalagati za poštovanje i zakonski utemeljenu upotrebu državnih simbola.

VLADAVINA PRAVA

Socijaldemokrate, kao partija istinske ljevice, svoj program i cjelokupni angažman, zasnivaju na političko-filozofskoj ideji vladavine prava, u smislu ograničenja moći države i zakonitosti u funkcionisanju cijelog pravnog poretka Crne Gore. Naše viđenje samog pojma vladavine prava, shvatamo u suštinskom, materijalnom smislu, a ne samo formalistički, kako bi izražavao iste vrijednosti i principe kojima teži pravni poredak svake savremene i demokratski uređene države.

Mi, Socijaldemokrate, smatramo da vladavinu prava u Crnoj Gori čine i formalna komponenta, koja se odnosi na oblike državnog djelovanja i u zakonodavnoj i u izvršnoj i u sudskoj vlasti, sa jasno definisanim ustavnim načelima o ljudskim slobodama i pravima, kao i sadržajna koja se odnosi na poštovanje ljudskih sloboda i prava.

Crna Gora, kao država koja funkcioniše na vladavini prava i demokratiji, mora svim svojim građanima garantovati pravnu sigurnost. Za nas, Socijaldemokrate, pravna sigurnost podrazumijeva da su svi građani jednaki pred sudom i pravom. Ona postoji samo ako svaki građanin Crne Gore može znati šta svi oblici vlasti mogu i smiju učiniti i šta je propisano, dopušteno ili zabranjeno kako crnogorskim tako i međunarodnim pravnim propisima. Takođe, pod pravnom sigurnošću podrazumijevamo i to da se svaki naš građanin može pouzdati u predvidivost propisa, kao i prava koja iz njih proizilaze.

Odlučna i efikasna borba protiv svih oblika kriminala i korupcije, za Socijaldemokrate je imperativ. U tom smislu, neophodno je konstantno raditi na kadrovskom i materijalnom

jačanju svih institucija koje se bave navedenom problematikom, na intenziviranju i unaprjeđivanju njihove međusobne komunikacije, odnosno na jačanju njihovog kredibiliteta.

Za Socijaldemokrate, ukoliko je opšti društveni ili državni interes, u nekoj situaciji, u sukobu sa pravom pojedinaca ili pojedinca, pojedinac mora biti adekvatno obeštećen.

Socijaldemokrate ističu važnost ujednačavanja sudske prakse, odnosno da se sudske odluke što manje donose arbitrarno, a više da imaju određenu konstantnost.

EVROPSKA UNIJA I NATO

Crnoj Gori su pristupanje Evropskoj uniji i NATO savezu dva neodvojiva prioritetna spoljnopolitička cilja, a za nas u Socijaldemokratama to je prirodni nastavak težnje za suštinskom nezavisnošću Crne Gore. Evropska unija je evropskim državama i narodima tokom šest decenija svog djelovanja osigurala mir, stabilnost i ekonomski prosperitet, pa je samim tim integracija Crne Gore u Evropsku uniju i NATO savez važna stavka u očuvanju teritorijalnog integriteta, političke stabilnosti i stvaranja uslova za ekonomski i socijalni razvoj u zajednici evropskih država i naroda. Zbog toga, borba za Crnu Goru kao ravnopravnog člana evroatlantske porodice mora biti još jača. Integracioni procesi nisu samo puke obaveze na papiru, niti je motiv za njihovo sprovođenje samo politički. Ovi procesi podrazumijevaju sveobuhvatnu reformu društvenog sistema, koja osim političke namjere i želje za povezivanjem sa regionom, kao i evropskim zemljama, saradnjom sa njima u ostvarivanju zajedničkih ciljeva, podrazumijeva i ekonomske integracije na kojima se temelji EU.

Stoga, su Socijaldemokratama važne stavke partijskog programa, aktivnost i konkretni potezi na integraciji Crne Gore u Evropsku uniju kao njen dugoročni strateški cilj. Socijaldemokrate će inicirati i učestvovati u svim neophodnim reformama koje proizilaze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a koje se odnose na ekonomske reforme i unutrašnje tržište, zajedničku vanjsku i bezbjednosnu politiku, pravosuđe i unutrašnje poslove, kao i obavezu unaprjeđenja regionalne saradnje, odnosno potpisivanja bilateralnih sporazuma/ugovora s državama koje se nalaze u Procesu stabilizacije i pridruživanja.

Kao partija moderne ljevice, utemeljena na istinskim, izvornim socijaldemokratskim idejama, sa punim demokratskim kapacitetom, evropskim i evroatlantskim stremljenjima, na prvo mjesto stavili smo odgovorno i ozbiljno političko djelovanje za brz i dugoročni ekonomski razvoj. S tim u vezi, Socijaldemokrate će posebnu pažnju

posvetiti ekonomskoj integraciji u Evropsku uniju, i u procesu sprovođenja ekonomskih reformi se zalagati za punu zaštitu domaće privrede i proizvodnje, ali ujedno potencirati jačanje preduzetništva i inovativnosti, poboljšanje poslovnog okruženja, privlačenje stranih investitora i dr.

Ne treba zanemarivati ni bezbjednosni faktor, jer Crna Gora kao mala država, jedino u sistemu kolektivne bezbjednosti može biti sigurna da će njena suverenost i teritorijalni integritet biti u potpunosti zaštićeni. Moramo biti svjesni da savremene prijetnje miru imaju mnogo suptilnije pojavne oblike, te da je jedino puna integracija u NATO garant stabilnosti naše države, ali i cijelokupnog regiona Zapadnog Balkana. NATO više nije samo vojno-politički savez, već organizacija koja počiva na demokratskim principima, koja promoviše i podstiče težnju za saradnjom u oblasti politike i odbrane, kako bi se dugoročno spriječili svi potencijalni konflikti. Taj je put usko povezan sa ulaskom u EU, ali ne samo zbog opšteprihvaćenog mišljenja da je ulazak u NATO preduslov za ulazak u EU, već zbog činjenice da su bazični uslovi za prijem i principi na kojima počivaju ove dvije organizacije gotovo identični. To je, prije svega, vladavina prava, koja je temelj svakog zdravog, prosperitetnog i demokratskog društva.

Socijaldemokrate će nastaviti svoje zalaganje za integracije u NATO u cilju dalje afirmacije statusa Crne Gore u međunarodnoj sigurnosnoj arhitekturi, i proaktivno će djelovati do punopravnog članstva.

Poziv za članstvo nam svakako govori da smo na pravom putu do ostvarenja cilja, pa će Socijaldemokrate dati svu neophodnu podršku i u izradi strateških dokumenata i akcionih planova neophodnih za ispunjavanje uslova za punopravno članstvo u NATO savez. Smatramo da je u ovom procesu potrebno, pored niza reformi, nastaviti s profilacijom bezbjednosnih službi kao važnih subjekata u operacijama podrške miru. Da bismo to postigli na kvalitetan i efikasan način, smatramo da je potrebno obezbijediti osnovne uslove za materijalno – tehnička unaprjeđenja bezbjednosnog sektora u cilju promocije mira i sigurnosti. Osim toga, naše aktivnosti će biti usmjerene na jačanje integriteta bezbjednosnog sektora, odnosno odgovornosti i transparentnosti u ovom sektoru, te implementaciju međunarodnih standarda, kako bi se proces integracija što kvalitetnije i povoljnije odvijao i doveo nas do željenog cilja - sigurne i prosperitetne države zadovoljnih građana.

Sami ulazak u ove organizacije treba da bude samo formalni čin, dok ispunjavanje svih neophodnih uslova na integracionom putu treba da poimamo kao postizanje standarda u pogledu kvaliteta življenja, dostizanje punih kapaciteta pravne države, kao i jačanja institucija, kako bismo suštinski postali punopravni članovi evroatlantske porodice. Zato će Socijaldemokrate uvijek isticati važnost samih procesa a ne, nužno, krajnjih ciljeva, i doprinijeti im sa punom posvećenošću, budući da su procesi ono što se dugoročno ukorjenjuje u društvo kao cjelinu i svijest pojedinca i čini ih boljim i naprednijim. Svi oni

koji istinski i suštinski vide ove procese kao jedan od najvažnijih prioriteta Crne Gore i koji su spremni da im posvećeno i odgovorno pristupe, ne samo u smislu ispunjavanja postavljenih obaveza, već i poštovanja vrijednosti i principa na kojima ovi procesi počivaju, u Socijaldemokratama imaju partnera.

EKONOMIJA

Crnogorska ekonomija se u posljednjih desetak godina, nakon obnove nezavisnosti, suočavala sa mnogim izazovima uslovljenim globalnim dešavanjima ali i procesom izgradnje sopstvenog koncepta ekonomskog razvoja. Navedeni period je bio obilježen fazom ekonomske ekspanzije uzrokovanom najvećim dijelom značajnim prilivom stranih investicija, ali i fazom pokazivanja interne ranjivosti koja je posljedica nedovršenosti modela privrednog razvoja i njegove i dalje prilične zavisnosti od eksternih uticaja.

Ono što u godinama koje slijede predstavlja osnovni zadatak je kreiranje ekonomskog modela, koji će generisati stabilan i dugoročno održiv društveno-ekonomski razvoj. Socijaldemokrate će se zalagati za izgradnju ekonomskog sistema koji, s jedne strane, obezbjeđuje ekonomsku efikasnost neophodnu za zadovoljavajući nivo privrednog rasta i razvoja, ali uz puno poštovanje principa pravednosti s druge strane. Izgradnja istovremeno efikasnog i pravednog društva, odnosno kohezija intenzivnog privrednog razvoja i socijalno odgovorne ekonomske politike je naša zajednička obaveza.

Koncept crnogorske ekonomije mora staviti akcenat na stvaranje adekvatnih uslova za razvoj preduzetništva, odnosno konkurentnih malih i srednjih preduzeća kao glavnih pokretača dugoročnog i održivog privrednog razvoja u narednom periodu.

U našem društvu, u kojem je izražena socijalno-ekonomska stratifikacija, Socijaldemokrate ističu važnost oslanjanja na ekonomsku filozofiju koja za posljedicu ima stvaranje stabilnog srednjeg sloja stanovništva kao okosnice privrednog razvoja.

U dinamičnoj i veoma intenzivnoj globalnoj ekonomskoj utakmici, potrebno je pristupiti adekvatnijoj valorizaciji svojih potencijala. Kao prostorno mala i prirodno veoma bogata zemlja, sa mnoštvom komparativnih prednosti u odnosu na druge, Crna Gora privredni razvoj mora temeljiti na realnoj procjeni svojih potencijala. Dugoročan i stabilan privredni razvoj mora biti lišen populističkih ekonomskih zahvata koji imaju kratkoročni efekat. Umjesto velikih glomaznih privrednih subjekata sa hiljadama zaposlenih, treba podizati manje, profitabilnije i lakše održive proizvodne i druge sisteme, odnosno prerađivačke kapacitete, koji se brže i lakše mogu prilagođavati zahtjevima tržišta. Neophodno je da stvaramo uslove za veću fleksibilnost naše ekonomije, odnosno

moramo se brže prilagođavati savremenim ekonomskim tokovima. Raznovrsnost mineralnih resursa, zavidan energetska i šumski potencijal, zemljište pogodno za uzgoj svih mediteranskih i kontinentalnih kultura, prirodne ljepote i klimatski uslovi kao pretpostavke za razvoj svih vrsta turizma, uz okrenutost evropskim i evroatlantskim integracijama sa vrijednostima koje one donose u pogledu pravno sistemske uređenosti zemlje i trajnog obezbjeđenja mira i sigurnosti, s druge strane, pružaju mogućnost za dugoročno održiv i prosperitetni rast i razvoj Crne Gore, kao društva i države čiji građani mogu da lijepo i udobno žive od rezultata svoga rada. To je, ujedno, i cilj pravih i istinskih sljedbenika socijaldemokratske ideje.

U cilju stvaranja stabilnih osnova za intenzivan i dugoročno održiv privredni razvoj, odnosno pretpostavki za podizanje nivoa konkurentnosti crnogorske ekonomije potrebno je aktivnosti usmjeriti na:

- **Intenziviranje strukturnih reformi.** Socijaldemokrate smatraju da je vrijeme da se preispitaju postojeći modeli regulacije na finansijskom tržištu, poreskog sistema, penzione i socijalne politike, zdravstvenog sistema, tržišta rada i obrazovnog sistema. Neophodno je jačati kontrolnu funkciju i podsticati regulatorne institucije na finansijskom tržištu da hrabrije koriste dozvoljene mehanizme u cilju sprječavanja bilo kakvih zloupotreba na tržištu. Osim toga, potrebna je njihova aktivnija uloga u koncipiranju sistemskih rješenja u oblasti finansija. Crnoj Gori je neophodan zdrav i nemonopolizovan bankarski sistem i razvijeno tržište hartija od vrijednosti i osiguranja. Poreski sistem mora biti konkurentan i predvidljiv, uz nužnost kreiranja boljih automatskih stabilizatora od kojih je najvažniji primjena progresivne stope poreza. Poreska politika treba da bude u funkciji pravednije raspodjele bogatstva. Penzioni sistem mora biti održiv i imun na isključivo politički motivisana kratkoročna i nesistemska kreiranja pojedinih zakonskih rješenja. Neophodno je da država vodi jasnu i konzistentnu socijalnu politiku, sa rješenjima kreiranim da se pomogne onima kojima je pomoć zaista potrebna. Umjesto demagoških politika sa kratkoročnim dejstvom, Socijaldemokrate će se zalagati za stvaranje ambijenta u kojem će svi radno sposobni stanovnici u našem društvu imati posao od kojeg mogu pristojno da žive i steknu zaslužene penzije. Uslov boljeg kvaliteta života je i adekvatnija zdravstvena zaštita, zbog čega su nužne značajne reforme zdravstvenog sistema. Za kreiranje kvalitetnih rješenja iz oblasti tržišta rada, potrebna je intenzivnija i iskrenija saradnja socijalnih partnera sa ciljem stvaranja ambijenta koji će stimulisati nova zapošljavanja. Za Socijaldemokrate, okosnicu efikasnog ekonomskog razvoja čine zadovoljni radnici i poslodavci, zbog čega država mora još odlučnije da podstiče dijalog socijalnih partnera. Obrazovni sistem je potrebno prilagoditi potrebama tržišta, odnosno novoj strukturi crnogorske ekonomije, kako bi se na svim njegovim nivoima konkretnim praktičnim znanjima dala prednost nad univerzitetskim diplomama koje se lako stiču a ničemu ne služe.

- **Ulaganje u razvoj infrastrukture.** Jedna od osnovnih pretpostavki stabilnog i održivog privrednog razvoja je kvalitetna infrastruktura. Ona u Crnoj Gori nije na zadovoljavajućem nivou i prilično ograničava ekonomski prosperitet. U tom cilju, neophodno je intenzivirati ulaganja u putnu, željezničku, lučku, energetska i komunalnu infrastrukturu. Za Socijaldemokrate, završetak izgradnje autoputa je preduslov dinamičnog privrednog razvoja. Osim toga, Socijaldemokrate će se zalagati da ulaganja u krupne infrastrukturne projekte budu praćena i unaprjeđenjem lokalne infrastrukture, sa posebnim akcentom na ruralna i manje razvijena područja na sjeveru, kako bi se u svakom naseljenom mjestu u Crnoj Gori stekli uslovi za razvoj odgovarajućih aktivnosti neophodnih za pristojan život. Zbog višestrukog značaja sporta za Crnu Goru i njegovog nemjerljivog doprinosa afirmaciji pozitivnih vrijednosti, država mora mnogo kvalitetnije da se posveti jačanju neophodne sportske infrastrukture i stvaranju adekvatnih izvora finansiranja sporta.

- **Efikasnu valorizaciju prirodnih resursa.** Postojanje ogromnih prirodnih potencijala u sektorima energetike, poljoprivrede i turizma u značajnoj mjeri je uticalo na njihovo pozicioniranje kao prioritetnih razvojnih grana u Crnoj Gori. Racionalan i strateški promišljen način pristupanja valorizaciji tih potencijala, uz poštovanje principa zaštite životne sredine, je pokazatelj odgovorne države. Socijaldemokrate će se zalagati za koncept državne kontrole i očuvanja nacionalnih resursa tamo gdje postoji prirodna renta, zbog čega je neophodno zadržati većinsko vlasništvo u tim oblastima. Socijaldemokrate će se zalagati za veoma restriktivnu politiku kada je u pitanju prodaja zemljišta kao jednog od najvrjednijih naših resursa. U tom smislu, navedena vrsta finansijskog aranžmana ne smije biti motivisana prevazilaženjem budžetskih problema države ili lokalne samouprave, već isključivo svrsishodnom valorizacijom prostora u cilju realizacije značajnih projekata.

- **Stabilnost finansijskog sistema.** Jedan od stubova ekonomskog prosperiteta je i stabilan finansijski sistem. Socijaldemokrate će se zalagati za kreiranje dugoročno održive politike upravljanja javnim dugom, restriktivan pristup u izdavanju državnih garancija, racionalnu budžetsku potrošnju uz smanjenje neproduktivnih troškova i povećanje budžetskih izdvajanja za kapitalne projekte. U cilju kreiranja stabilnog finansijskog sistema neophodno je i intenzivirati mjere za rješavanje problema nagomilanog poreskog duga i jačati integritet i mehanizme kontrole poreskih organa u cilju veće poreske discipline. Socijaldemokrate insistiraju na jačanju kapaciteta inspeksijskih organa u cilju njihove intenzivne i principijelne borbe protiv sive ekonomije.

Polazeći od toga da samo bogata i razvijena država može biti država pune socijalne pravde, ubrzani ekonomski razvoj će biti dominantna odrednica političkog djelovanja Socijaldemokrata u narednom periodu. Namjera nam je da identifikujemo i da se koncentrišemo na osnovne indikatore koji mogu obezbijediti agresivan ekonomski rast. U tom pogledu, pored deklarativnog određenja koje je prethodno elaborirano,

Socijaldemokrate žele da ponude jasne i konkretne programske odgovore na neka od najbitnijih pitanja daljeg razvoja crnogorske ekonomije, pa time i društva.

1. Konkurentnost crnogorske ekonomije

Crna Gora je dostigla značajan napredak u procesu integracija u EU. No, priključivanje najkonkurentnijem tržištu današnjice, tržištu EU, sa sobom povlači obavezu podizanja konkurentnosti crnogorske ekonomije. U tom smislu, Socijaldemokrate prepoznaju dva glavna smjera za postizanje ovog cilja: podizanje atraktivnosti crnogorskog ekonomskog ambijenta i prepoznavanje sektora i proizvoda sa kojima Crna Gora može biti konkurentna. U okviru prve aktivnosti, Socijaldemokrate će se posebno zalagati za uspostavljanje jasnih pravila tržišne utakmice koja neće biti često predmet preispitivanja i mijenjanja. Unaprjeđenja poslovnog ambijenta su potrebna u dijelu zaštite vlasničkih prava i obezbjeđenja efiksnog izvršavanja ugovornih obaveza, kao i na planu otklanjanja administrativnih i drugih barijera.

Kako je i kvalitetan Internet bitan faktor uslova poslovanja, Socijaldemokrate smatraju da je, u cilju obezbjeđivanja bržeg i jeftinijeg interneta, potrebno preduzeti sljedeće: stvaranje sistemskih uslova za dovođenje jednog ili više nadprovajdera kako bi lokalni ISP-ovi (Internet servis provajderi) mogli kupiti najjeftiniji Internet od njih bez troškova prenosa; uvesti dodatna olakšanja za postavljanje optičke infrastrukture (pristupne mreže i lokalna kanalizacija) i usmjerenih bežičnih linkova kao alternativa; smanjenje PDV-a za Internet pristup i povećanje broja malih ISP-ova.

Takođe, smanjivanje i ukidanje parafiskaliteta, ubrzanje procedure izdavanja dozvola uvođenjem e-government servisa će biti konkretne mjere čijoj će implementaciji Socijaldemokrate svojom političkom akcijom doprinosti.

Podizanje atraktivnosti ekonomskog ambijenta podrazumijeva i sljedeće:

- **Povjerenje.** Naš cilj je država kojoj vjerujemo, institucije kojima vjerujemo. Samo povjerenje u državu može motivisati pojedinca da započne ili razvije biznis. A to je ono što nam treba: više ljudi (mlađih, starijih) koji će da započnu svoj biznis. S druge strane, samo povjerenje u državu može motivisati stranog investitora da ulaže u Crnu Goru ili ostane u njoj.

- **Jaka država.** Vjeruje se državi koja je jaka. Država je institucionalni okvir. Jaka država je ona u kojoj je institucionalni okvir jednak za sve. Poznata i jasna pravila i njihova pravična primjena je preduslov ekonomskog razvoja i država kakvoj mi težimo. Tek kada šanse u ovoj zemlji budu jednake za sve (za strane, strateške, domaće velike

i male, individualne i porodične kompanije, grupe i pojedince), pojaviće se i ozbiljni investitori, a domaći preduzetnici „prelomiti“ da uđu u rizik i započnu ili razviju biznis.

- **Odgovornost države.** Država počiva na institucijama. Institucije počivaju na pojedincima. Iza svakog uspjeha stoje ti isti pojedinci koje treba nagraditi, i iza svakog neuspjeha stoje pojedinci koji za neuspjeh treba da snose odgovornost. Od njih zavisi jačina institucija, odnosno države. Da bismo imali kvalitetne institucije, moramo imati kvalitetne i odgovorne pojedince koji rade u njima. Da bi ti pojedinci odgovorno i pošteno radili svoj posao, pravila moraju biti jasna, kao i sankcije za njihovo nepoštovanje. Za Socijaldemokrate, državna i lokalna administracija ne smije biti prepreka razvoju biznisa, već efikasni sistem koji je u funkciji realizacije kvalitetnih biznis ideja. U tom cilju, stručna kompetentnost treba da bude najvažniji kriterijum za konstituisanje profesionalne administracije.

Svjesni činjenice da nemamo potencijala da u svim sektorima budemo konkurentni, Socijaldemokrate smatraju da Crna Gora mora ući u novi model rasta, koji će se temeljiti na kombinaciji rasta po osnovu priliva kapitala i rasta po osnovu rasta produktivnosti. Od svih resursa, po Socijaldemokrate, najznačajniji za razvoj su ljudi i njihovo znanje. U tom smislu, politika Socijaldemokrata će odisati životom, ohrabrujućim pristupom, energijom, optimizmom, a ne kritikom, izgubljenosti i pesimizmom.

Cijeneći značaj sektorskih politika za konkurentnost, Socijaldemokrate kao posebne generatore razvoja prepoznaje energetiku, turizam i poljoprivredu. Za Socijaldemokrate, energetska nezavisnost Crne Gore preduslov je njene suštinske političke nezavisnosti. Energetika je kompleksan sektor, čemu je posebno doprinijela i deregulacija tržišta. Energetska politika bi trebalo da se zasniva na uvođenju najnovijih tehnologija koje umanjuju štetnost proizvodnje energije iz fosilnih goriva i intenzivan razvoj energije iz obnovljivih izvora. Upravo je ovo sektor u kojem vidimo i prostora za najveće investicije u narednom periodu. Realizacijom krupnih infrastrukturnih projekata u oblasti energetike, Crna Gora treba da postane energetska čvorište u regionu čime će se značajno povećati njen izvozni kapacitet. Nužno je stvoriti ambijent za takve investicije, prije svega kroz reviziju legislative i administrativnih procedura. Njihovo pojednostavljenje je ključno kako za privlačenje investitora tako i za korišćenje EU fondova.

Pravac našeg djelovanja biće usmjeren ka ostvarivanju sljedećih ciljeva:

- Obezbjedenje elektroenergetske nezavisnosti države;
- Sigurno i svim građanima dostupno snabdijevanje električnom energijom;
- Podsticaji u plaćanju za najugroženije stanovništvo, mala i srednja preduzeća, s posebnim akcentom na preduzetništvo, socijalno preduzetništvo, žene u biznisu i dr.;

- Zadržavanje većinskog državnog vlasništva u energetske kompanijama;
- Ulaganje u obnovljive i održive izvore energije („čista energija“) i smanjivanje proizvodnje „prljave energije“. Ovdje se prevashodno misli na izgradnju hidroelektrana (Komarnica, Morača, Lim i Ćehotina) i izgradnja solarnih panela na krovovima objekata po modelu “proizvodnja i razmjena na mjestu konekcije” (predstavlja proizvodnju električne energije iz postrojenja instalisane snage do 20 kW, odnosno 50 kW visokoefikasnog kogeneracijskog postrojenja). Ovaj model je posebno interesantan u svijetlu uvođenja novih tzv. “smart brojila”, koji omogućavaju lakši obračun električne energije;
- Davanje prioriteta hidro i termoenergiji, u odnosu na ideju gradnje solarnih farmi na zemljištu;
- Postepeno ukidanje svih subvencija za nove projekte iz obnovljivih izvora energije;
- Realizovanje projekta TEP - II i podmorskog energetskog kabla između Crne Gore i Italije, koji su prioritetni projekti u oblasti energetike u narednom periodu;
- Intenzivnije ulaganje u uštedu energije. Deregulacija tržišta može dovesti do porasta cijena energenata i važno je podsticati uštede u domaćinstvima i privredi („energetska efikasnost“), a minimizirati potrošnju električne energije za potrebe grijanja;
- Korišćenje biomase, šumskih ostataka i ostataka drvno-prerađivačke industrije (pelet i briket);
- Posebno vođenje računa o zaštiti životne sredine i primjeni svih ekoloških standarda.

Socijaldemokrate prepoznaju da će primjenom principa i ciljeva održivog razvoja Crna Gora stvoriti jaku poziciju globalne visokokvalitetne turističke destinacije, čime će turizam za stanovništvo Crne Gore obezbijediti dovoljno radnih mjesta za rast životnog standarda, a država će ostvariti prihode na stabilan i pouzdan način. Da bi se to postiglo neophodno je pristupiti: unaprjeđenju saobraćajne i komunalne infrastrukture, stimulaciji investicija u nove visokostandardne smještajne kapacitete, kao i u povećanje standarda postojećih smještajnih kapaciteta, unaprjeđenju kvaliteta usluga u sektoru turizma i uspostavljanju prepoznatljivog imidža Crne Gore. Takođe, Socijaldemokrate će podržati sve projekte koji su u funkciji: formiranja jedinstvene prodajne ponude na nivou Crne Gore, uspostavljanja efikasnih marketinških struktura, promocije regionalnih klastera radi jačanja turističkog potencijala u svim regionima i podregionima Crne Gore i prepoznavanju Crne Gore kao unikatne i integralne turističke destinacije. Kako bi se napravio otklon od politike sezonskog turizma i koncepta iscrpljenog samo na ponudi “mora i sunca”, Socijaldemokrate smatraju da generalno usmjerenje mora ići u pravcu: prepoznavanja Crne Gore kao “cjelogodišnje” turističke destinacije, diverzifikacije hotelskih ponuda (porodica, velnes, kongres, seoski, sportski, kulturni, zdravstveni

turizam itd.) i unaprjeđenja rekreativnih i aktivnih kapaciteta za odmor, razvoja i unaprjeđenja specifičnih turističkih proizvoda, uključivanja lokalnog stanovništva u turističku privredu ('interni marketing') i dr.

Za Socijaldemokrate, crnogorska poljoprivreda se mora značajnijim dijelom fokusirati na razvoj organske hrane. U tom smislu, neophodna je veća finansijska podrška proizvodnji organske hrane, uz strateški definisan pristup stimulisanja onih proizvoda za koje će postojati sigurna tražnja. Osim toga, u cilju prepoznatljivosti, odnosno brendiranja crnogorskih proizvoda, treba intenzivnije raditi na promotivnim aktivnostima kada su u pitanju organski proizvodi, kao i proizvodi sa oznakom porijekla, geografskom oznakom i dr. Neophodno je i stimulisanje korišćenje savremene tehnologije od strane poljoprivrednih proizvođača ali i njihovog ukupnjavanja, zbog čega treba intenzivirati rad savjetodavnih službi na državnom i lokalnom nivou. Sve ove mjere podrazumijevaju veća izdvajanja za agrarni budžet, ali i njegovu svrsishodniju raspodjelu. Veoma je važno zbog integralnog razvojnog pristupa podsticati povezivanje poljoprivrede i turizma, čime bi se ostvarili ogromni benefiti:

- kreiranje kvalitetnijeg turističkog proizvoda;
- bolji plasman domaćih proizvoda, što će dodatno stimulisati ljude da se bave poljoprivredom i naravno uticati na povećanje zaposlenosti;
- poboljšanje imidža destinacije i dr.

Realizacija navedenih mjera imaće značajan uticaj na podizanje konkurentnosti i povećanje izvoznog kapaciteta crnogorske privrede.

2. Aktivna uloga države

Uz punu afirmaciju principa slobodne konkurencije, neophodna je aktivna i pažljivo balansirana uloga države, koja mora biti efikasni mehanizam za podsticanje privrednog razvoja ali i korektivni faktor u cilju stvaranja pravedne tržišne utakmice i socijalno odgovorne raspodjele ekonomskih benefita. Obezbjedenje agresivnog ekonomskog razvoja mora biti uokvireno strateški osmišljenom ulogom države u tom procesu. Socijaldemokrate će se zalagati za državne intervencije tamo gdje postoje barijere ili uska grla za razvoj privrednih djelatnosti, kao i u segmentima gdje ne postoje tržišta ili su nedovoljno razvijena da svojim mehanizmima obezbijede brži i kvalitetniji razvoj. U tom cilju, potrebno je napraviti analizu opravdanosti osnivanja:

- Centra za prostorno planiranje i urbanizam na državnom nivou, koji bi radio strateške studije i projekte od državnog značaja a bio bi organizavan po modelu javno-privatnog partnerstva.

- Osiguravajuće kuće u većinskom državnom vlasništvu zbog potencijalnog smanjenja troškova obaveznog osiguranja državnog i lokalnog aparata i imovine; smanjenja ukupnog troška osiguranja građana; proširenja ponude kada su u pitanju vrste osiguranja; efikasnijeg uvođenja osiguranja u privredne grane u kojima ne postoji tradicija osiguravanja (poljoprivreda, turizam i dr.)
- Državne razvojne banke zbog potencijalnog ubrzanja procesa prikupljanja štednje i ostalih sredstava i njihovog plasmana u dijelu u kojem komercijalne banke to izbjegavaju; obezbjeđenja državnih investicija i učešća države u većim državnim investicijama; mehanizma stabilizacije tržišnih oscilacija; smanjenje finansijskih troškova u transakcijama u kojima država učestvuje; izdavanja garancija strateškim partnerima države i dr.
- Instituta, asocijacija, privrednih društava u segmentima bitnim za ekonomski razvoj gdje postoje uska grla, nedostajuće karike i neformirani tržišni subjekti a gdje nema interesa za kvalitetnim privatnim inicijativama.

Socijaldemokrate će se zalagati za kreiranje modela po kojem će kompanije od strateškog značaja za državnu ekonomiju imati posebno definisan status u sistemu. Normativnim okvirom treba precizno definisati kriterijume za dobijanje tog statusa koji moraju biti transparentni (broj zaposlenih, uticaj na BDP, proizvodnja strateških dobara i dr.), kao i modalitete saradnje sa državom po osnovu tog statusa.

3. Fiskalna politika i poreski dug

Poreska politika mora biti konkurentna, ali ista ne može biti razlog za produbljivanje već izraženog raslojavanja sa kojim se suočavamo. Po strani to što fiskalno opterećenje nije povezano sa brojem poreskih stopa, nego sa visinom istih. Posljedice raslojavanja u društvu su skuplje od borbe protiv raslojavanja, porast nejednakosti izaziva smanjenje mogućnosti, zatiranje jednakih šansi i podrivanje efikasnosti, a smanjivanje nejednakosti ne smanjuje nego podspješuje privredni rast.

Primjena progresivne poreske stope je preduslov za pravedniji poreski sistem, u skladu sa teorijom granične korisnosti, što je u tranzicionim ekonomijama od posebne važnosti zbog izraženije društvene nejednakosti. Ovo iz razloga što se progresivnim porezom na dohodak mora ostvariti zahtjev za plaćanjem poreza u skladu sa ekonomskom snagom poreskog obveznika, što je koncept kojem svaka država socijalne pravde mora težiti.

Osim toga, njena primjena bi doprinijela smanjivanju socijalnih razlika, uticala bi na povećanje budžetskih prihoda i ograničila bi njihovu fluktuaciju.

Socijaldemokrate posebno naglašavaju neophodnost korišćenja fiskalnog instrumentarijuma za kratkoročnu stabilizaciju kao i povećanje efektivnosti fiskalne politike. U tom smislu, neophodno je kreirati bolje automatske stabilizatore, koji bez neposrednog uticaja države automatski reaguju na promjene u ekonomskoj politici, a od kojih je najvažniji progresivna stopa kod poreza na dohodak.

Socijaldemokrate cijene da je primjena jedinstvene proporcionalne poreske stope uklonila automatske stabilizatore iz poreskog sistema, što je ne samo smanjilo regresivni efekat fiskalne politike, nego je značajno pojačalo elemente procikličnosti u našem poreskom sistemu. To može da bude posebno opasno kod pojave eksternih šokova tražnje, kojima su male otvorene ekonomije, poput crnogorske, redovno izložene, zbog povećanog oslanjanja na uvoz kao značajnog izvora fiskalnih prihoda.

Zbog odsustva progresivnosti u oporezivanju, poreski sistem Crne Gore biva izložen djelovanju regresivnih poreskih instrumenata, ponajviše poreza na dodatu vrijednost. Praktično jedini način za smanjivanje nepravilnosti u raspodjeli dohotka, trenutno predstavlja korišćenje transfera za socijalnu zaštitu, što svakako nije dovoljno. Pomenuta činjenica, uzeta u obzir zajedno sa procikličnim elementima poreskog sistema Crne Gore, ukazuje da je izazov za redistributivnu i stabilizacionu fiskalnu politiku u odsustvu progresivnog oporezivanja dohotka fizičkih lica posebno izražen.

Za Socijaldemokrate prioritetni cilj fiskalne politike je povećanje kredibiliteta crnogorske ekonomije u cilju postizanja dugoročnog ekonomskog rasta i povećanja zaposlenosti, kao osnovnih ciljeva ekonomske politike, za šta je neophodna fiskalna konsolidacija. Fiskalno se konsolidovati znači eliminisati deficit u odnosu na BDP i stabilizovati ili smanjiti dug u odnosu na BDP. Iz ovoga se može zaključiti da fiskalna politika treba da se usmjeri na:

- Povećanje BDP-a, a to možemo postići jačanjem konkurentnosti, strukturnim reformama i razvojem infrastrukture.
- Smanjenje budžetskih izdataka, odnosno eliminisanje svih neproaktivnih troškova.
- Budžetske prihode, koji se mogu povećati samo širenjem poreske osnovice, ali ne i drastičnim povećanjem poreskih stopa. Ukidanjem kriznog poreza, polovljenjem parafiskalnih nameta, formalizacijom sive ekonomije, uz adekvatne strukturne reforme porezi treba da rastu i bez povećanja poreskih stopa.

Socijaldemokrate su svjesne da država mora imati proaktivnu ulogu u procesu naplate nagomilanog poreskog duga. U tom smislu, u narednom periodu posebnu pažnju treba posvetiti efikasnijem funkcionisanju poreskih organa kroz:

- Unaprjeđenje informacionog sistema sa ciljem obezbjeđivanja jedinstvene, ažurne i sistematične evidencije poreskog duga;
- Razradu principa prinudne naplate;
- Uspostavljanje potpunije kontrole rada područnih jedinica sa ciljem podizanja kvaliteta cjelovitog i jedinstvenog pristupa u sagledavanju i rješavanju problematike poreskog duga;
- Implementiranje instituta javnog izvršitelja u postupku naplate poreskih obaveza;
- Identifikaciju i otpis nenaplativog poreskog duga, u skladu sa prethodno definisanom metodologijom, u cilju efikasnijeg upravljanja dugom.

4. Ravnomjeran regionalni razvoj

Ravnomjeran regionalni razvoj je, za Socijaldemokrate, jedna od ključnih pretpostavki ekonomskog prosperiteta Crne Gore, odnosno uslov održivosti njenog razvoja. U tom smislu, potrebno je više i odlučnije podsticati domaće i strane investicije, i usmjeravati kapital iz djelatnosti u gradskim centrima ka proizvodnim i drugim aktivnostima u unutrašnjosti zemlje, posebno u manje razvijenom sjevernom njenom dijelu. Iako će orijentacija prema konkurentskim sektorima crnogorske ekonomije, podspiješiti regionalni razvoj, Socijaldemokrate će se pored toga posebno zalagati za:

- Donošenje posebnog zakona koji će regulisati podsticanje investiranja u manje razvijena područja;
- Izgradnju kapitalnih infrastrukturnih projekata koji će povezati i integrisati ekonomski ambijent Crne Gore, posebno se misli na izgradnju autoputa, TE drugi blok, i sl.;
- Oslobođanje od poreza poljoprivrednog zemljišta koje je stavljeno u funkciju i nepokretnosti koje su u funkciji bavljenja poljoprivrdnom djelatnošću;
- Širenje stočarske proizvodnje po sistemu klastera;
- Razvoj i stimulaciju seoskog turizma;
- Organizovani otkup organskih poljoprivrednih proizvoda;
- Plaćanje dijela finansijskih obaveza poljoprivrednika u proizvodima;
- Subvencije za nabavku sjemena i sadnog materijala;
- Jačanje organizovane saradnje poljoprivrednih proizvođača i trgovinskih lanaca (otkupne stanice i dr.);
- Dodatne poreske olakšice za biznise na sjeveru Crne Gore, kroz razvoj biznis zona;
- Kreiranje podsticaja za start up biznise na sjeveru, sa fokusom na programe stimulacije i kvalifikacije za nezaposlene i visokoškolce za zapošljavanje i otpočinjanje biznisa u mjestu rođenja.

Socijaldemokrate će forsirati rješenja koja idu u pravcu ukрупnjavanja poljoprivrednog posjeda (po modelu zakupa kao i garancije posla za one koji su dali zemljište u zakup), kako bi se mogao jedan nesumnjivo značajni potencijal staviti u funkciju. Zbog značaja, politiku koncesija na šume i drvoprerađu svakako učiniti efikasnijom (poseban program za svaku opštinu i orijentacija na više faze prerade drveta).

Crna Gora mora razvijati brend „crnogorsko selo“. Živjeti na selu ne mora značiti „ostati primitivan i neobrazovan“. Da bi pojedinac donio odluku da ostane ili započne život na selu, država mora da mu obezbijedi adekvatan okvir koji će ga motivisati da donese tu odluku. To znači dostupnost infrastrukture, vode, struje, obrazovanih i zdravstvenih usluga. Tokom godine je neophodno organizovati edukativne centre u većim ili grupi manjih sela u djelatnostima koje su interesantne za razvoj konkretno tog sela, osnivanje porodičnog biznisa i uvođenje tih djelatnosti u legalne tokove. Socijaldemokrate smatraju da se bez ovoga ne može razmišljati o regionalnom razvoju. Vrijeme za nama pokazalo je da stvaranje velikih industrijskih centara nije jedino rješenje i šansa za razvoj Crne Gore.

Za Socijaldemokrate, primjena navedenih rješenja će biti i najefikasniji način za rješavanje problema iseljavanja, odnosno negativnih demografskih trendova, posebno izraženih u manje razvijenom sjevernom regionu.

5. Mali i srednji biznis i preduzetništvo

Ljudi - pojedinci, njihove ideje i znanje kao i pregalački duh, etos rada i preduzetnička odlučnost su najveći rezervoar rasta modernih ekonomija pa tako i crnogorske. Svoju politiku u oblasti preduzetništva, odnosno malog i srednjeg biznisa Socijaldemokrate prepoznaje kroz šest sljedećih segmenata:

5.1. Jačanje opšteg nivoa efikasnosti preduzetništva u privredi Crne Gore

Ovaj segment je od posebnog značaja za rast konkurentnosti pri čemu Socijaldemokrate akcenat stavljaju na jačanje sektora proizvodnje, kao i inovativnih djelatnosti. Poseban segment čine kompanije čija proizvodnja doprinosi smanjenju uvozne zavisnosti.

Glavni pravac djelovanja treba usmjeriti na pružanje podrške postojećim kompanijama, ali i onim koje će se osnovati, u cilju modernizacije proizvodnih kapaciteta i ukupnog

poslovanja, implementiranju novih tehnoloških dostignuća koja za cilj imaju podizanje efikasnosti i efektivnosti u procesu rada. To podrazumijeva:

- Jačanje kapaciteta u procesu prihvatanja i implementacije savremenih informacionih dostignuća i tehnologija u procesu rada (proizvodnje). Orijentacija poslovanja na principe digitalne ekonomije;
- Razvoj i jačanje klastera, sa posebnim akcentom na proizvodne klastere;
- Podrška uspostavljanju odgovarajućeg sistema R&D (istraživanja i razvoja) u kompanijama, kroz jačanje veze i transfera tehnologija i znanja na relaciji naučno-istraživačke institucije i biznis zajednica u Crnoj Gori;
- Uspostavljanje/jačanje efikasne preduzetničke infrastrukture kroz osnivanje biznis inkubatora i tehnoloških parkova.

5.2. Unaprjeđenje sistema pristupa izvorima finansiranja

Ova mjera obuhvata jačanje postojećih izvora finansiranja, uz razvoj novih (alternativnih) izvora.

- Dosadašnji izvori finansiranja pripadaju tradicionalnom korpusu izvora finansiranja, koji su više usmjereni na pružanje podrške postojećim kompanijama koje razvijaju nove projekte ili eventualno rješavaju trenutne probleme. U tom smislu, Socijaldemokrate smatraju da je, u cilju zadovoljavanja strateških ekonomskih ali i društvenih ciljeva, potrebno stimulisati kreiranje novih linija izvora finansiranja koje će biti usmjerene na preduzetnike koji se po prvi put susrijeću sa tržištem, a poseban fokus treba da budu start-up i spin off kompanije. Na dugi rok, adekvatna kombinacija raznovrsnih izvora finansiranja treba da se ogleda u intenziviranju dinamike otvaranja novih radnih mjesta, ali i potpomaganju novoosnovanih kompanija da prevaziđu probleme sa kojima se susrijeću u ranijim fazama životnog ciklusa. Za realizaciju navedenih aktivnosti potrebno je: kreiranje/redefinisane institucionalnog okvira koji će stimulisati venture capital investicije; direktno podsticanje VC kapitala od strane države, kroz formu javno-privatnog partnerstva ili drugih partnerskih aranžmana;
- Zakonski uobličiti i afirmisati stvaranje lokanih inovacionih fondova (na nivou lokalnih samouprava), koji bi privlačili (poslovali po principima) venture capital fondova;
- Kreiranje poslovnog/legislativnog ambijenta koji će stimulisati venture capital fondove/institucionalne investitore da reinvestiraju dobit.
- Pružanje podrške u cilju jačanja kapaciteta kompanija iz sektora mikro i malog biznisa za pripremu održivih investicionih projekata. Poseban akcenat staviti na

razvoj podrške malom biznisu za pripremanje projekata i upravljanje projektima, koji imaju podršku/finansiranje od strane strukturnih fondova EU.

5.3. Jačanje preduzetničkog znanja i preduzetničkih vještina

Jačanje preduzetničkog znanja i razvoj formalnih i neformalnih programa radi sticanja ali i unaprjeđivanja kvaliteta praktičnih znanja i vještina podrazumijeva:

- Stimulisanje preduzetničke edukacije kroz nove kurikulume i nastavne programe, sa posebnim osvrtom na edukaciju na tehničkim fakultetima/školama;
- Jačanje uticaja neformalnog obrazovanja kod preduzetnika i zaposlenih (razvoje seminara i radionica kroz djelovanje lokalnih uprava, NVO sektora i obrazovnih institucija – usmjerenost na poljoprivrednike, žene i mlade ljude).

5.4. Mladi u preduzetništvu

Ovaj segment podrazumijeva niz sljedećih mjera usmjerenih ka stimulisanju mladih u pravcu valorizovanja njihovih kreativnih i inovativnih sposobnosti:

- Podrška osnivanju start-up kompanija, koja podrazumijeva donošenje kvalitetnog i sveobuhvatnog Zakona o inovativnoj djelatnosti;
- Jačanje uloge biznis anđela i venture capital fondova - Privatni investitori ili "anđeli" su individue koje imaju sredstva i koji su sami preduzetnici voljni da investiraju u start-up biznis u zamjenu za određeni procenat vlasništva u biznisu. U praksi ovi investitori u dužem periodu biznisu donose značajne izvore finansiranja. Socijaldemokrate smatraju da bi se mogla na nivou države napraviti baza podataka o ovim investitorima-partnerima. U mnogim slučajevim anđeli investiraju i iz nekih drugih razloga, a ne samo ekonomskih (npr. ako imaju interes u nekoj industrijskoj grani), i voljni su da investiraju novac u kompaniju u ranim fazama, mnogo prije nego što se pojave institucionalni investitori i venture capital preduzeća. Sredstva koja dolaze od anđela predstavljaju segment sa najvećim rastom kada su u pitanju izvori finansiranja biznisa;
- Razmotriti uvođenje poreskih stimulansa za venture capital investicije. Podsticaji bi se odnosili na VC fondove, ali i one koji investiraju u VC fondove, posebno u slučaju institucionalnih ulagača poput dobrovoljnih penzionih fondova, osiguravajućih društava. Iako u Crnoj Gori nema klasičnih venture capital fondova, važno je istaći da veliki broj VC fondova sa teritorije EU i iz drugih zemalja ima u opsegu potencijalne investicione poduhvate u regionu, što

predstavlja veliki potencijal. Na raspolaganju su i mehanizmi venture capital finansiranja uspostavljeni kroz institucije Evropske unije, odnosno Evropskog investicionog fonda;

- Uspostaviti stope poreskih olakšica (oslobađanja) od poreza na dobit za razne kategorije subjekata koji investiraju u tehnološke start up-ove i inovativne firme.

5.5. Socijalno preduzetništvo

Socijaldemokrate se zalažu za razvoj socijalnog preduzetništva, jer se time jača ukupna harmonija društva što je jedan od naših izvornih principa. Ovo posebno ako se ima u vidu da se time stvara sistem vrijednosti, koji njeguje pristup razvoju društvenog preduzetništva na principima koji se odnose na ljude kojima prijeti socijalna isključenost, ili se već nalaze u tom statusu, što je presudan faktor uspostavljanja efikasnog sistema podrške socijalnoj ekonomiji. Za podspješivanje ove forme preduzetništva potrebne su sljedeće konkretne mjere:

- Izgradnja sistema adekvatne institucionalne saradnje sa ciljem pripreme i sprovođenja efikasnih javnih politika namijenjenih razvoju socijalnog preduzetništva;
- Razvoj programa podsticajnih mjera i olakšica za društvene preduzetnike;
- Definisane i izgradnja baze (evidencije) društvenih (socijalnih) preduzetnika;
- Obezbeđivanje povoljnih uslova za korišćenje javnih prostornih resursa koji se, uz odgovarajuću finansijsku podršku za prilagođavanje i uređenje, mogu tržišno i ekonomski eksploatirati;
- Osnivanje sistema za finansijsku podršku razvoju sektora socijalnog preduzetništva kroz EU fondove i programe (uz mogućnost sufinansiranja od strane države, opština i sl);
- Definisane obrazovnih programa za sprovođenje obuka iz oblasti socijalnog preduzetništva.

5.6. Žene u preduzetništvu

Socijaldemokrate poseban akcenat stavljaju na stimulisanje razvoja „ženskog preduzetništva“. To se može postići jačanjem sistemske podrške preduzeticama, odnosno:

- Intezivnijom finansijskom podrškom preduzeticama, koja podrazumijeva kreiranje odgovarajućih modela podrške;
- Razvijanjem novih modela (ne)formalnog obrazovanja i osposobljavanja, (koji uključuju i razvoj i implementaciju programa savjetovanja i mentorstva na lokalnom nivou);
- Podrškom kroz preduzetničku infrastrukturu (inkubatori, preduzetnički centri i tehno parkovi).

6. Reforma sistema obrazovanja i usklađivanje sa tržištem rada

Obrazovanje je jedan od ključnih elemenata za razvoj i optimalno funkcionisanje svakog društva. Obrazovni sistem mora biti adekvatno dimenzioniran kako bi energija koju ulažu učenici i studenti u toku procesa učenja bila iskorišćena na najbolji način i kako bi ishodi učenja doveli do toga da društvo ima potencijal za praćenje društvenih i tehnoloških trendova u svijetu, podstičući stalni razvoj.

Socijaldemokrate prepoznaju unaprijeđenje obrazovanja kao jedan od prioriteta zadatka u cilju dinamičnog ekonomskog razvoja. Društvo zasnovano na znanju obezbijediće kvalitetniji život i veći broj radnih mjesta. Iako će obrazovanju u smislu deklarativnog određenja i generalnih smjernica biti posvećen poseban dio našeg programa, za potrebe zaokruženog odgovora na pitanje odrednica unaprijeđenog sistema obrazovanja, kako ga Socijaldemokrate vide, razradiće se kroz sljedeće pojedinačne politike.

Naime, u proteklom periodu, obrazovni sistem u Crnoj Gori je strukturalno reformisan i unaprijeđen, prateći okvir obrazovanja zemalja Evropske unije. U tom smislu, značajni naponi su uloženi u segmentu izrade i usklađivanja zakonskog i institucionalnog okvira, implementacije brojnih evropskih inicijativa vezanih za sistem obrazovanja na svim nivoima, počev od osnovnog, preko srednješkolskog do univerzitetskog. U predstojećem periodu neophodno je raditi na prevazilaženju uočenih nedostataka i njihovih uzročnika, kako bi naš sistem obrazovanja i svojim kvalitetom mogao da bude kompetitivan u savremenom evropskom društvu.

Jedna od najslabijih tačaka osnovnog i srednjeg obrazovanja su predimenzionirani zahtjevi koji se nameću učenicima. Nekada je to posljedica nesistemske odnosa prema ishodima učenja, ali mnogo veći problem je što se u Crnoj Gori formirao paralelni (nelegalni) sistem obrazovanja, koji funkcioniše kroz davanje privatnih časova. Ova pojava ima krajnje negativne posljedice i svojim elementima prijeti da ozbiljno naruši sistem obrazovanja, izazivajući neke devijantne pojave u društvu. Naime, učenici su izloženi pretjeranim zahtjevima kojima mogu odgovoriti jedino uzimanjem privatnih

časova. Stvara se iluzija da imamo izuzetno težak obrazovni sistem, pa se često posljedično izvlači pogrešan zaključak da je proporcionalno tome i kvalitetan. Međutim, situacija je takva da se u ogromnom broju slučajeva, usljed šablonskog rješavanja vrlo komplikovanih problema, nedovoljno pažnje posvećuje osnovnim principima koji su važni za osnovno razumijevanje društvenih i prirodnih pojava. Kao posljedicu toga imamo značajno opterećenje učenika, a pri tome se ne obezbjeđuju upotrebljiva znanja. U ovom smislu, mora se posvetiti pažnja aktivnostima koje bi pomogle da se ova pojava prevaziđe. Imajući u vidu neka internacionalna iskustva i principe koji već postoje u prestižnim školama, Socijaldemokrate kao jednu od mogućih varijanti predlažu da se u naš školski sistem uvede dvostepeni nivo svih bazičnih disciplina. Dakle, imali bismo osnovni nivo i napredni nivo. Učenik bi prema svojim afinitetima mogao da bira koji od nivoa želi da pohađa za određenu disciplinu. Takođe, škole bi morale da zaposle izvjestan broj nastavnika i profesora čija bi jedina aktivnost bila vezana za dodatnu pomoć učenicima u savladavanju gradiva, gdje je to neophodno. Osim toga, da bi se prevazišao problem da nastavnik/profesor vidi sebe samo u ulozi ispitivača bez odgovornosti za to što učenici ne postižu odgovarajuća znanja, testovi za određene discipline bi bili sastavljeni od određene komisije na nivou škole. Dakle, uspjeh učenika bi uticao na poziciju nastavnika, a u takvom sistemu nastavnici bi bili povratna sprega (korektivni faktor) za slučajeve kada imamo neusklađenost testova sa mogućnostima učenika. Socijaldemokrate će se zalagati da autori udžbenika, u cilju prevazilaženja problema neadekvatnog rječnika (pojmovi koji nisu prilagođeni znanju i uzrastu učenika), i prezahtjevnog sadržaja u udžbenicima, treba da kroz definisane module provedu određeno vrijeme u nastavi (u dvije do tri škole) na disciplini za koju pišu udžbenik.

Na nivou univerzitetskog obrazovanja, slaba komponenta u praksi je mobilnost studenata. Da bi se podstakla mobilnost iz Crne Gore ka drugim univerzitetima neophodno je redefinisati model priznavanja ECTS kredita i na bazi toga organizovati sve razmjene. Dakle, nakon razmjene ne bi se nikako smjelo sprovesti priznavanje pojedinih ispita (kako se trenutno radi), jer teško da se mogu naći institucije sa identičnim programom. Zapravo glavni cilj razmjene nije da se na nekom drugom fakultetu pronađu skoro identične discipline, već da se naše institucije kroz boravak studenata obogate drugačijim obrazovnim pristupom i sadržajima. Za studente koji dolaze u Crnu Goru trebalo bi obezbijediti da se nastava izvodi na engleskom jeziku. Problem privatnih časova je prisutan i u visokom obrazovanju i treba ga tretirati kroz ozbiljniji pristup organizovanju konsultacija. Nastava treba biti osmišljena na način da studenti budu aktivniji učesnici sa fokusom na analizi i rješavanju konkretnih problema i pojava iz određene oblasti. Ne treba pretjerano insistirati na tome da se pišu udžbenici za određene predmete, već se treba usmjeriti ka upotrebi široko priznatih udžbenika sa vodećih univerziteta. Socijaldemokrate će, takođe, insistirati na podršci i uvođenju novih specijalističkih studijskih programa i znanja prilagođenih potrebama tržišta rada.

Jedna od najvažnijih aktivnosti na svim nivoima obrazovanja bi trebalo da bude sistemski i kontinualna izgradnja svijesti o besmislenosti i štetnosti korišćenja nedozvoljenih sredstava i prepisivanja tokom ispita.

Konačno, napredak Crne Gore traži adekvatnu brigu o talentovanim učenicima i studentima. Neophodno bi bilo već u srednjoj školi prepoznati i na adekvatan način stimulisati darovite učenike i usmjeravati ih prema deficitarnim kvalifikacionim strukturama koje mogu dominantno državu povući naprijed (oblasti energetike, organske poljoprivrede, elektronike i softverskog inženjeringa, web dizajna, poslovnog prava, arhitekture, zaštite životne sredine i dr.). Usmjeravanje finansijske i svake druge društvene podrške talentima višestruko će se isplatiti i u kratkoročnom i u dugoročnom periodu.

7. Eksploatacija prirodnih resursa i prihodi od koncesija

Socijaldemokrate će se zalagati za efikasniju koncesionu politiku, odnosno potrebu jačanja oblasti koncesija u cilju stvaranja uslova za bolji životni standard stanovništva i povoljnijeg investicionog ambijenta. Bitan segment oblasti koncesija su koncesije za korišćenje dobara od opšteg interesa. Na teritoriji Crne Gore skoncentrisana su ekonomski značajna prirodna bogatstva. Zato politika koncesija mora biti usmjerena na to da se prirodni resursi stave u funkciju ekonomskog razvoja i optimalno koriste.

Socijaldemokrate smatraju da je potrebno koncesionu politiku usmjeriti i unaprijediti na način privlačenja stranog i angažovanja domaćeg kapitala kroz primjenu sljedećih principa:

- Optimalno korišćenje prirodnih resursa, dobara u opštoj upotrebi i infrastrukturnih objekata, uz primjenu najviših međunarodnih standarda za upravljanje tim resursima;
- Bolja naplata i koordinacija u naplati koncesione naknade;
- Bolja kontrola zaključenih koncesionih ugovora;
- Korišćenje prirodnih resursa koje će omogućiti ostvarenje najpovoljnijih finansijskih i ekonomskih efekata, zadovoljenje parametara održivog razvoja i ostvarenje direktnih i indirektnih ekonomskih koristi za državu i građane;
- Maksimalna transparentnost kroz postojanje jasnih i jednakih pravila za sve i dostupnost informacija svim zainteresovanim stranama;
- Nepostojanje diskriminacije učesnika u postupku;
- Podsticanje konkurentnosti kroz obezbjeđivanje uslova za učešće većeg broja domaćih i inostranih ponuđača.

Socijaldemokrate prepoznaju da poseban izazov predstavlja bolje uspostavljanje kontrole zaključenih ugovora o koncesijama, kao i neadekvatno institucionalno definisane nadležnosti pojedinih organa u sistemu dodjele koncesija, nedovoljno dobra koordinacija između organa na lokalnom i državnom nivou.

Zato bi neke od sljedećih predloženih mjera mogle dovesti do unaprjeđenja sistema u oblasti koncesija:

- Potpuna usaglašenost sa evropskim zakonodavstvom;
- Bolji nadzor, provjera i praćenje cjelokupnog rada koncesionara tokom trajanja koncesionog ugovora sa posebnim akcentom na kontrolu naplate koncesione naknade;
- Obaveznost izrade studije opravdanosti prilikom dodjele koncesija. Ovo bi trebalo da bude ključan dokument u utvrđivanju javnog interesa i pokretanje procedure dodjele koncesija. Studija mora biti urađena stručno i profesionalno i revidovana od strane referentne kuće, naročito za velike projekte.;
- Drugačije institucionalno uređenje postupaka dodjele koncesionih ugovora;
- Bolja edukacija o oblasti koncesija, kako na državnom nivou, tako i na nivou lokalne samouprave;
- Efikasnija saradnja nadležnih institucija i njihova bolja međusobna koordinacija;
- Koncesionu naknadu za dobra od opšteg interesa bi trebalo utvrđivati iz dva dijela: fiksnog i varijabilnog. Fiksni dio bi predstavljao iznos koji koncesionar mora platiti bez obzira da li je koristio predmet koncesije ili ne i varijabilni dio za iskorišćeni dio predmeta;
- Utvrditi i voditi bolji registar koncesionih ugovora.

8. Regulacija čvrstog i tečnog otpada

Crna Gora ima ustavno opredjeljenje da se razvija kao ekološka država. Cilj je obezbjeđivanje sinergije razvoja države i očuvanja životne sredine naročito u pogledu uticaja otpada na kvalitet osnovnih parametara životne sredine. Socijaldemokrate stoje na stanovištu da u ovoj oblasti treba hitno preduzeti čitavi niz konkretnih mjera skoncentrisanih na implementacionu dimenziju, i to:

- Usvojiti i realizovati programe sanacija postojećih, neekoloških odlagališta;
- Donijeti poseban zakon kojim će se na odgovarajući način definisati izbor lokacija za izgradnju deponija i sistem upravljanja otpadom nadzorovati na nivou države. Kao što je poznato Crna Gora je obezbijedila značajna kreditna sredstva za

rješavanje ovog problema, ali se neadekvatno koriste zbog nedovoljno usaglašenih politika, nedostatka kvalitetnih projekata i stručnih i administrativnih ograničenja na raznim nivoima;

- Razvijati sistem upravljanja otpadom koji je ekološki zasnovan i koji omogućava pravilno postupanje s otpadom, koje ne dovodi do ekološki štetnih posljedica. Pametno upravljanje otpadom znači benefit i za stanovništvo i za životnu sredinu. Nijedan materijal nije "otpad" sve dok ne bude odložen na deponiju. Sve do tog trenutka svaki proizvod ima svoju vrijednost i potencijal za iskorišćavanje. Neophodno je raditi na smanjivanju količine otpada koju je neophodno trajno odložiti na neku od deponija;
- Forsirati odvojeno prikupljanje otpada čime se stvaraju uslovi za preradu određenih komponenti u nove upotrebne oblike. To podrazumijeva edukaciju stanovništva, stručnjaka i nadležnih organa o značaju odvajanja otpada (selekcije na mjestu nastanka) i štetnim posljedicama koje odlaganje pomiješanog otpada ima po prirodne resurse (zemljište, vodu i vazduh). Ekološke aspekte ove problematike obraditi kroz obavezne nastavne discipline u više nivoa obrazovanja;
- Stvaranje uslova za primjereno postupanje s otpadom na mjestu nastanka od strane nadležnih gradskih organa;
- Intenzivirati inspekcijske kontrole i forsirati krivičnu kaznenu politiku radi sprječavanja ispuštanja otpada u more, jezera, rijeke i potoke;
- Angažman stranih partnera i kapitala kroz zajedničko ulaganje (javno-privatno partnerstvo).

9. Neformalna ekonomija

U Crnoj Gori, prema određenim istraživanjima, značajan je broj zaposlenih koji su neformalno radno angažovani (potpuno ili djelimično) što svakako predstavlja ozbiljan ekonomski, ali u krajnjem, i društveni problem. Iako kontinuirana borba protiv te pojave predstavlja globalni izazov koji se nalazi u vrhu prioriteta razvijenih zemalja, njene negativne implikacije mogu mnogo ozbiljnije da uzdrmaju ranjivije ekonomije kakva je i crnogorska.

Zbog svega navedenog, Socijaldemokrate se zalažu za sistemski, odnosno dugoročno održiv pristup rješavanju problema neformalne ekonomije. U osnovi tog pristupa je kvalitetna saradnja državnih organa, sindikata i poslodavaca koja se mora temeljiti na zajedničkom interesu usmjerenom ka efikasnoj valorizaciji ljudskih resursa koja će za

posljedicu imati zadovoljavajući nivo progresa i rasta konkurentnosti crnogorske ekonomije.

Kada su u pitanju sistemske mjere, Socijaldemokrate smatraju da je neophodno istovremeno raditi na:

- Preispitivanju fiskalnih i parafiskalnih nameta koristeći relevantna međunarodna iskustva, kao i podsticajnih mjera u crnogorskom ekonomskom sistemu, kako bi se napravio adekvatan balans između potrebe da se očuva stabilnost i dugoročna održivost finansijskog sistema i potrebe da se stimuliše razvoj biznisa i zapošljavanje. Navedeni balans podrazumijeva kreiranje rješenja kojima država svoje finansijske ranjivosti ne "liječi" nelogičnim, odnosno nerealno velikim opterećenjem poslodavaca ali, sa druge strane, i sprječavanjem zloupotrebe podsticajnih mjera od strane poslodavaca;
- Kontinuiranom unaprjeđenju poslovnog ambijenta, sa konkretnim mjerama koje su već navedene u odgovoru na pitanje koje se odnosi na povećanje konkurentnosti crnogorske ekonomije;
- Efikasnijem funkcionisanju inspeksijskih organa na državnom i lokalnom nivou koje obuhvata više segmenata: jačanje kadrovskih i materijalnih kapaciteta inspeksijskih organa, pooštavanje kaznene politike, kažnjavnije nedosljednosti u ponašanju inspeksijskih organa, odnosno sprovođenju inspeksijskih kontrola i dr.

Naravno, kao što je to slučaj i u drugim evropskim zemljama, karakteristike neformalne zaposlenosti (najveća stopa neformalne zaposlenosti među mladom i najstarijom populacijom, ranjivijim socijalnim kategorijama, nižim nivoima obrazovanja i dr.) ukazuju na potrebu strukturnih reformi u raznim oblastima (socijalna politika, obrazovanje, tržište rada i dr.). Socijaldemokrate će se zalagati da rezultati navedenih reformi budu:

- Pažljivo kreiranje rješenja u oblasti socijale, kako ne bi došlo do zloupotrebe raznih davanja i demotivacije pojedinaca da formalizuju svoj radni angažman;
- Usklađivanje obrazovnog sistema sa potrebama tržišta i kreiranje kadrova za deficitarna zanimanja uz sprječavanje nagomilavanja onih profila kojih već ima dovoljno na tržištu;
- Rješenja u oblasti radnog zakonodavstva sa visokim stepenom saglasnosti socijalnih partnera i dr.

Za Socijaldemokrate jedan od bazičnih uslova ekonomskog prosperiteta koji podrazumijeva i efikasnu borbu protiv neformalne ekonomije je povjerenje u državu, odnosno u njene institucije. Ono se u slučaju neformalnog zapošljavanja odnosi i na motivisanost pojedinaca da započnu i da se na legalan način bave biznisom, domaćih i stranih investitora da ulažu u Crnu Goru, ali i motivisanosti radnika da ukazuju na nelegalno poslovanje poslodavaca očekujući od inspeksijskih organa njihovo adekvatno

reagovanje i eventualno sprječavanje pokušaja poslodavaca da ih kazne usljed prijavljivanja nezakonitog ponašanja.

10. Nelikvidnost

Nelikvidnost i nesolventnost privrednih subjekata su duže vrijeme jedan od najvećih problema sa kojima se suočava crnogorska ekonomija. Međusobna potraživanja privrednika, ukupan dug i broj računa u blokadi imaju trend rasta. Poremećeni dužničko-povjerilački odnosi su stvar međusobnih odnosa unutar privrede, ali i odnosa privrede sa javnim sektorom. Zato je to jedna od značajnijih prepreka za brži i efikasniji oporavak privrede i njeno nesmetano funkcionisanje.

Socijaldemokrate su svjesne da su uzroci pomenutih problema brojni, da su neki naslijeđeni, ali i da mnogi drugi potiču kako od finansijske nediscipline, neadekvatnih zakonskih rješenja ili njihovom neadekvatnom korišćenju, posebno onih vezanih za stečaj, ali i od prakse osnivanja privrednih subjekata od strane vlasnika privrednih društava sa neizmirenim obavezama, kao i usljed nepoštovanja zakonske regulative koja sprječava kašnjenja u plaćanjima.

Imajući to u vidu, a razumijevajući veličinu i kompleksnost problema, Socijaldemokrate će u narednom periodu posebno insistirati na dosljednoj i punoj primjeni zakonske regulative kojom su precizno definisani rokovi plaćanja između privrednih subjekata, kao i između privrednih subjekata i javnog sektora, čime su stvorene pretpostavke za suzbijanje kašnjenja u plaćanjima. Osim obeshrabrivanja kašnjenja u plaćanjima, puna primjena pomenute regulative dovela bi i do poboljšanja likvidnosti privrednih subjekata, povećanja brzine opticaja novca, onemogućavanja ucjena od strane dobavljača, povećanja transparentosti u poslovanju, te povećanja konkurentnosti privrede. S tim u vezi, Socijaldemokrate su uvjerene da treba stvoriti preduslove da Poreska uprava izgradi kapacitete kako bi kontrolisanje poštovanja ugovorenih rokova plaćanja bio dio njenih redovnih aktivnosti, i kako ne bi postupala samo u "slučaju prijave", što je samo jedna od zakonskih mogućnosti.

Uz to je, u cilju rješavanja pomenutih problema, neophodno razraditi rješenja koja bi otvorila prostor za punu primjenu instituta multilateralne kompenzacije, kao značajnog instrumenta za rješavanje problema finansijske nediscipline.

Važan doprinos rješavanju problema nelikvidnosti u Crnoj Gori, Socijaldemokrate vide i u povećanoj transparentnosti kompanija u stečaju, razmatranju uvođenja novih sredstava obezbjeđenja potraživanja, kao i traženju rješenja za onemogućavanje i

rigorozno sankcionisanje prakse vlasnika nesolventnih preduzeća da preko povezanih lica otvaraju nova preduzeća, čime doprinose širenju talasa nelikvidnosti u privredi.

Pomenute mjere, uz nastavak prakse transparentnog sistema prikazivanja firmi čiji su računi blokirani, uz bolju i dosljedniju primjenu antimonopolske politike, povoljniji pristup finansijskim sredstvima, snižavanje kamatnih stopa, te smanjivanja učešća loših kredita u ukupnim kreditima s obzirom na njihov negativan uticaj na finansijsku stabilnost, uz obavezu iznalaženja adekvatnog načina za restrukturiranje dugova u realnom sektoru, ubrzanje sudskih procedura prilikom rješavanja privrednih sporova, kao i primjenu instituta automatskog stečaja, za koje će se Socijaldemokrate zalagati, doprinijeće stvaranju pretpostavki za rješavanje problema nelikvidnosti i normalizaciju ekonomskih tokova u Crnoj Gori.

11. Valorizacija prostora

Dosadašnja praksa izrade prostorno-planske dokumentacije se pokazala kao jedna od osnovnih prepreka, odnosno kočnica razvoja kako na lokalnom tako i na državnom nivou. Ova negativna iskustva od više od jedne decenije su imala nesagledive posljedice na ukupan društveno-ekonomski razvoj države Crne Gore, što je takođe imalo uticaja na nelegalnu izgradnju i devastaciju prostora, pogotovu na priobalnom području. Za Socijaldemokrate, jedini odgovor ovom dosadašnjem lošem iskustvu mora biti ažurno i blagovremeno usvajanje kvalitetnih prostorno-planskih dokumenata kako na lokalnom tako i na državnom nivou. Prostorno planiranje, kao složena multidisciplinarna nauka, traži potpuno učešće svih stručnih profila iz više oblasti, koji će svojim permanentnim radom i angažovanjem prostorno planiranje dovesti do stanja ažurnosti. To podrazumjeva i adekvatne, osposobljene administrativne kapacitete koji će omogućiti usvajanje i sprovođenje prostorno-planske dokumentacije, kako na lokalnom tako i na državnom nivou. U tom cilju, potrebno je na svim nivoima, naročito lokalnom, formirati savjetodavna tijela sa zadatkom da na stručan, odnosno profesionalan način vrši ocjenu i daju saglasnost na planski dokument u svakoj fazi njegove pripreme.

Izmjenama zakonske regulative u oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata, potrebno je omogućiti efikasniji proces dobijanja građevinskih dozvola, kojim će se uz kvalitetnije rješavanje imovinsko-pravnih odnosa poboljšati investicioni ambijent i stvoriti uslovi za veći priliv investicija, odnosno efikasniju realizaciju investicionih projekata od strane domaćih i stranih investitora.

Poštovanjem gore navedenih načela daće se snažan impuls ostvarivanju agresivnog ekonomskog razvoja uz poštovanje i afirmaciju pristupa valorizacije svih prostornih potencijala zasnovanog na principima održivog razvoja.

Crna Gora predstavlja jedan od najboljih primjera prožimanja mediteranske i orijentalne arhitekture. Arhitektura Crne Gore je pod uticajem više civilizacija koje su ostavile traga na ovim prostorima. Ovaj raznoliki kolaž na malom prostoru kao što je Crna Gora, daje posebnu vrijednost bogatstva u arhitekturi ostataka pređašnjih vremena. Stilovi u arhitekturi, kao odraz jednog vremena, mijenjali su se kroz istoriju. Kako se način života mijenjao kroz istorijske periode, javljale su se nove potrebe ljudi koji su se prilagođavali vremenima u kojima su živjeli, što je na neki način i diktiralo arhitektonski izraz u vremenu u kojem su stvarani. Savremene potrebe i nove tehnologije diktiraju novi izraz u arhitektonskom stvaralaštvu uz poštovanje graditeljske tradicije, ali to ne znači reinterpetaciju niti imitaciju tradicionalne arhitekture. Za Socijaldemokrate, stvaranje nove arhitekture ovog vremena ne isključuje memoriju – sjećanje na naslijeđeno graditeljstvo već podrazumijeva prožimanja nekih od arhitektonskih elemenata i materijala autentične arhitekture, koji će dovesti do savremenog arhitektonskog izraza i specifičnosti ovovremenog stvaralaštva u oblasti arhitekture.

Iako savremenom urbanizacijom ambijenti tradicionalne arhitekture mogu iščeznuti, Socijaldemokrate će se zalagati da se višeslojna istorijska graditeljska kultura sačuva, valorizuje i afirmiše kao autohtona, i kao takva ostane snažna inspiracija i katalizator budućih arhitektonskih ostvarenja zasnovanih na ideji očuvanja lokalne i regionalne prepoznatljivosti arhitekture. Ovim se omogućuje izgradnja novih objekata uz uklapanje u postojeći ambijent i pejzaž, koji pretočen u novu formu, nove volumene i prostorne odnose sa već izgrađenim kulturnim nasljeđem stvara jedan novi arhitektonski izraz i cjelinu.

ZDRAVSTVO I SOCIJALNA POLITIKA

Bez obzira na složenost i osjetljivost sistema zdravstvene zaštite, obaveza države je da obezbijedi njegovu efikasnost i stabilnost i na taj način građanima omogući adekvatan nivo zdravstvene zaštite.

Zato će Socijaldemokrate:

- Raditi na poboljšanju kvaliteta zdravstvene zaštite, prvenstveno kroz jačanje kadrovskih, organizacionih, prostornih i drugih kapaciteta u javnim zdravstvenim ustanovama, kao i kroz sprovođenje Nacionalnih preventivnih programa;

- Zalagati se za jačanje informisanosti građana i međusobnog povjerenja i saradnje između građana, kao korisnika i zdravstvenih ustanova, kao pružaoca zdravstvenih usluga;
- Raditi na stvaranju uslova za kontinuiranu edukaciju zaposlenih u zdravstvenom sistemu, za dalja stručna usavršavanja medicinskog kadra u referentnim ustanovama u inostranstvu što će, između ostalog, smanjiti potrebu za upućivanje osiguranih lica na liječenje van Crne Gore;
- Zalagati se za podizanje standarda zaposlenih u sistemu zdravstva;
- Insistirati na što bržem uvođenju Evropske zdravstvene kartice, na osnovu koje će osiguranici imati pravo na neophodnu zdravstvenu zaštitu prevashodno u zemljama Evropske unije;
- Raditi na snaženju regionalne povezanosti i umreženosti medicinskih ustanova u cilju jačanja edukativne saradnje na svim nivoima, a samim tim i poboljšanju sveobuhvatnog rejtinga zemlje.

Jedno od najvažnijih pitanja u cilju adekvatne zdravstvene zaštite je i kako uskladiti potrebe zdravstvenog sistema sa raspoloživim finansijskim sredstvima.

Zato će Socijaldemokrate:

- Raditi na usklađenosti potreba zdravstvenog sistema sa finansijskim mogućnostima države i pronaći mehanizme za trajno finansiranje i raspoređivanje finansijskih sredstava, koji će se temeljiti na načelima jednake dostupnosti, cjenovne efikasnosti i solidarnosti;
- Insistirati na jačanju odgovornosti svih institucija u zdravstvenom sistemu i donošenju posebnih programa, mjera i aktivnosti usmjerenih na racionalno poslovanje i smanjenje troškova, u cilju postizanja finansijske održivosti i funkcionalnosti zdravstvenog sistema;
- Potencirati neophodnost daljeg unaprjeđenja i razvoja integralnog zdravstvenog informacionog sistema prvenstveno kroz informatičku podršku medicinskog i poslovno informacionog sistema u Kliničkom centru, u cilju uspostavljanja mehanizama kontrole i ovladavanja troškovima na svim nivoima, a posebno troškova lijekova i medicinskih sredstava;
- Raditi na izmjenama zakonske regulative u cilju obezbjeđivanja dodatnih izvora finansiranja za zdravstvo, prvenstveno u odnosu na proizvode gdje postoji faktor rizika po zdravlje ljudi.

Politika Socijaldemokrata je usmjerena na dosljedno očuvanje ustavnog određenja Crne Gore kao države socijalne pravde, odnosno za društveni razvoj Crne Gore kao pravednog i solidarnog društva, zasnovanog na univerzalnim vrijednostima solidarnosti i jednakosti. Socijalna politika usmjerena ka jačanju socijalne kohezije i društvene

solidarnosti, borbi protiv siromaštva i osnaživanju uticaja građana na oblikovanje javnih politika je neophodna razvojna odrednica Crne Gore.

Socijalne usluge kroz različite programe treba da budu fokusirane na ranjive kategorije i one pojedince, koji se suočavaju sa ozbiljnim ekonomskim i životnim teškoćama. Socijaldemokrate će raditi na jačanju programa koji pružaju pomoć i podršku bolesnim, starim, licima sa invaliditetom, beskućnicima, nezaposlenim, onim bez odgovarajućih kvalifikacija, zavisnicima, žrtvama nasilja, samohranim roditeljima i drugim socijalno ranjivim kategorijama. Neophodno je da socijalne usluge koje im se pružaju uključuju kvalitetan socijalni rad, kućnu pomoć, smještaj, otvaranje novih servisa pomoći i podrške.

Politika Socijaldemokrata je usmjerena na kreiranje široke lepeze usluga socijalne zaštite, čija je svrha obezbjeđivanje socijalne sigurnosti građana i jačanje socijalne uključenosti kroz obezbjeđivanje što samostalnijeg života pojedinca i porodice unutar zajednice.

Cilj politike Socijaldemokrata je stvaranje i osiguravanje takvih životnih i radnih prilika, koji će omogućiti dostojan život svim građanima. Obaveza društva je stvaranje pretpostavki za zaštitu zdravlja ljudi, za humanizaciju rada, za pravedniju i svrsishodniju raspodjelu društvenog bogatstva. Bez principa solidarnosti i socijalne pravde nije moguće razvijati demokratsko i humano društvo.

Socijaldemokrate će se zalagati za politiku usmjerenu na stvaranje sistema koji za cilj ima uspostavljanje jednakih šansi, jer svaki građanin ima jednako pravo na rad. Onima koji ne mogu da iskoriste ovu šanse iz bilo kojih razloga, država mora pomoći kroz adekvatni nivo socijalne zaštite. Međutim, navedena solidarnost društva ne smije doprinositi demotivaciji pojedinaca da pokažu svoje sposobnosti, odnosno stvaranju neproduktivnog društva koje će živjeti na račun socijalne pomoći.

Posebno je značajno uspostavljanje adekvatnih mjera za socijalno obezbjeđivanje privremeno nezaposlenih radnika, pružanje pomoći pri dokvalifikaciji i prekvalifikaciji, stimulisanju građana za samozapošljavanje i drugih mjera stimulativne politike zapošljavanja.

Socijaldemokrate teže društvu u kojem će se živjeti bez straha za sopstvenu egzistenciju i u kojem će slobodni i jednaki ljudi imati jednake mogućnosti bez diskriminacije.

Da bi društvo moglo ostvariti svoje pune potencijale i postići način života koji se temelji na osnovnim principima, za koje vjerujemo da su univerzalni - jednakost, solidarnost i socijalna pravda, potrebno je stvarati i jačati efikasnije institucije u oblasti socijalne zaštite.

Socijaldemokrate će se zalagati za:

- Pomoć i podršku roditeljima kroz razne programe u vidu otvaranja novih vrtića, dnevnih boravaka za djecu, podrška radno angažovanim majkama sa djecom;
- Uvećanje subvencija poslodavcima koji zasnuju radni odnos sa pripadnicima ranjivih društvenih grupa;
- Učešće i uključivanje osoba sa invaliditetom pod jednakim uslovima u sve oblasti društvenog života;
- Uvećanje visine dječjeg dodatka i materijalnog obezbjeđenja za porodice koje nemaju adekvatne prihode;
- Smanjivanje broja siromašnih kroz uvođenje minimuma socijalne sigurnosti i pravednijim obuhvatanjem osoba u stanju socijalne potrebe;
- Podspješivanje hraniteljstva i drugih oblika aktivnosti koje unapređuju život djeci bez roditeljskog staranja;
- Donošenje dugoročno održivih programa socijalnog stanovanja;
- Uspostavljanje adekvatnih mehanizama podrške u procesu pružanja socijalnih usluga od strane nevladinih organizacija na osnovu uspostavljanja standarda kvaliteta.

Socijaldemokrate će se zalagati za razvoj naše zemlje kao otvorenog, demokratskog i slobodnog društva, zasnovanog na principima jednakosti, solidarnosti i socijalne pravde, čiji građani mogu lijepo i udobno da žive od rezultata svoga rada.

Porodična politika. Porodica predstavlja primarnu grupu u kojoj počinje socijalizacija samog pojedinca. Porodica daje osjećaj pripadanja, sigurnosti i stabilnosti. U porodičnoj sredini počinje identifikacija djeteta sa roditeljima, stiču se određeni oblici ponašanja, razvijaju i učvršćuju karakterne osobine pojedinca. Porodični uslovi mogu značajno uticati i na socijalnu diferencijaciju i šanse djeteta u razvojnom periodu. Stoga, porodica predstavlja stub na kojem će se graditi svi dalji odnosi sa drugima.

Porodičnu politiku kao reformsku oblast prepoznale su mnoge evropske države. Naš cilj je da vratimo građanke i građane Crne Gore porodici. Što više zajedničkog vremena, to je porodica kvalitetnija. Potrebno je pružiti pomoć i podršku roditeljima, kako bi im njihova uloga roditelja bila prioritet. Gradimo porodicu kao zdravu ćeliju društva. U tom cilju Socijaldemokrate će se zalagati:

- Da se radni dan đaka u osnovnoj i srednjoj školi završava do 17h, nakon čega će porodica imati priliku da više vremena provodi zajedno;
- Da kroz realizaciju mjera usmjerenih na poboljšanje životnog standarda, pružimo roditeljima sigurnost, kako im obezbjeđivanje sredstava za egzistenciju ne bi predstavljao cjelodnevnu preokupaciju, pa se time umanjivala posvećenost porodičnom životu;

- Za zakonsku podršku samohranim majkama i očevima, kao i majkama koje rađaju, bilo jedno, troje ili šestoro djece: radom od kuće, kraćim radnim vremenom, nižom starosnom granicom za odlazak u penziju;
- Za organizaciju školskog prevoza za osnovce i srednjoškolce.

Penzionerima dostojanstvena starost

Mi, Socijaldemokrate, gajimo poseban odnos prema generaciji trećeg doba – penzionerima. U svom radu vodićemo računa i dati puni doprinos za njihov bolji materijalni, zdravstveni i rehabilitacioni status. Zalagaćemo se za kvalitetniji život starijih osoba kroz otvaranje domova za stare, dnevnih boravaka, geronto centara; pomoć u kući; olakšice za gradski i međugradski prevoz i dr.

Zalagaćemo se za reformu penzionog sistema u cilju stvaranja njegove dugoročne održivosti, koja pruža sigurnost i dostojanstven život penzionera.

OBRAZOVANJE

Po nama, Socijaldemokratama, vizija obrazovanja treba da se temelji na pravednosti, participativnosti, transparentnosti, saradnji i kvalitetu. Osiguravanje jednakih mogućnosti, borba protiv diskriminacije, pomoć ranjivim društvenim grupama u sistemu obrazovanja kao osnov za veće socijalno uključivanje i razvoj društva u cjelini je nešto na čemu insistiramo.

Socijaldemokrate će raditi na stvaranju povjerenja i dijaloga između aktera u obrazovanju, na nacionalnom i međunarodnom nivou, kroz razmjenu informacija, stavova i ideja s ciljem donošenja odluka koje su utemeljene na stvarnim potrebama, provjerljivim podacima i najboljim praksama.

U narednom periodu, posebnu pažnju i aktivnosti treba usmjeriti na:

- Unaprjeđenje kvaliteta obrazovanja;
- Postizanje većeg obuhvata djece predškolskim obrazovanjem,
- Smanjenje broja lica koja napuštaju obrazovanje;
- Usklađivanje upisne politike sa tržištem rada;
- Povećanje ulaganja u istraživanje i jačanje istraživačke komponente;
- Razvoj cjeloživotnog učenja;
- Veću mobilnost i učešće u programima EU.

Ulaganje u predškolsko obrazovanje se višetruko isplati i treba ga intenzivirati jačanjem infrastrukture i povećanjem kapaciteta za naše najmlađe, koji će se lakše i kvalitetnije uključiti u narednu fazu u sistemu obrazovanja. Našoj najmlađoj populaciji moramo obezbijediti uslove za nesmetano i kvalitetno odrastanje. Neophodno je zajedničko djelovanje svih aktera u sistemu, u cilju značajnog povećanja obuhvata djece u predškolskim ustanovama.

Socijaldemokrate će se zalagati za osnovno obrazovanje koje motiviše djecu da iskažu svoje razvojne potencijale. U tom cilju, potrebno je kontinuirano unaprjeđivati kvalitet nastavnog procesa čineći ga stimulativnijim i atraktivnijim za učitelje, nastavnike i učenike. Za ostvarenje tog cilja potrebna su veća ulaganja i stručno usavršavanje nastavnog osoblja, kao i kvalitetnija školska infrastruktura koja će omogućiti pohađanje nastave u manjim odjeljenjima. Neophodna je i snažnija podrška raznim školskim projektima koji uključuju sportsku komponentu.

Po uzoru na najrazvijenije zemlje, posebnu pažnju treba posvetiti poboljšanju uslova za realizaciju adekvatne praktične nastave u srednjem obrazovanju. Treba da budemo zemlja koja neće uvoziti kadar, već neko ko će biti prepoznat po srednjim stručnim kvalifikacijama koje odgovaraju zahtjevima tržišta rada. Treba nastaviti na intenziviranju saradnje između poslodavaca i srednjih stručnih škola, kao i promociji deficitarnih zanimanja kroz stipendiranje i druge stimulativne mjere.

Za Socijaldemokrate, kvalitetno visoko obrazovanje je od posebnog značaja za razvoj zemlje, a Univerzitet Crne Gore je njena temeljna institucija. Obezbjedivanje kvaliteta i adekvatna primjena savremenih principa obrazovanja su, između ostalog, prioriteta u ovoj oblasti. Posebnu pažnju treba usmjeriti na usklađivanje upisne politike sa potrebama tržišta rada i stvaranje vještina i kompetencija potrebnih tržištu rada.

Kako bismo realizovali aktivnosti i ispunili viziju obrazovanja neophodno je koristiti evropske fondove, koji osim finansijske podrške pružaju priliku i za unaprjeđenje kapaciteta, jačanje infrastrukture, povećane stepena mobilnosti i dalji razvoj cjeloživotnog obrazovanja.

U trenutku kada se promjene u društvu odvijaju brzo, kada poslodavci očekuju neka druga znanja, vještine i kompetencije, potrebno je obezbijediti uslove za cjeloživotno obrazovanje, odnosno obuke koje će omogućiti prilagođavanje potrebama tržišta rada, kao i postupak priznavanja informalnog i neformalnog obrazovanja.

Cilj države, odnosno ekonomije zasnovane na znanju i inovacijama, je u konačnom dobar životni standard, s malom stopom nezaposlenosti i kadrom koji je svojim referencama konkurentan na domaćem i međunarodnom tržištu.

KULTURNI IDENTITET

Razvoj kulture nije lak i nije jednostavan. Ali su, zato, rezultati koje njen razvoj donosi mnogostruko važni za sveukupni društveni prosperitet i predstavljaju jednu od temeljnih odrednica suštinskog identiteta svake države, a identitet legitimiše suverenitet. Adekvatna kulturna politika je preduslov sveukupne kulturne afirmacije, ali i temelj prosperitetne i samosvjesne države.

U Crnoj Gori razvoj kulture može biti značajno usporen ili pogrešno usmjeren, ukoliko se ne potrudimo da eliminišemo potencijalne monopole u toj oblasti. Osim toga, neophodno je da se izborimo sa navikom da se mnogim stvarima "kopiraju" drugi, odnosno da se teži pukoj "imitaciji" svega što se dešava bilo u okruženju, Evropi ili svijetu.

Za Socijaldemokrate, pri suočavanju sa navedenim izazovima, nedopustivo je "letjeti za svijetom", usvajati tuđe estetske ukuse, bez adekvatne kontrole, nesuvislo je i antikulturno usisavanje i usvajanje svega što je sa strane (bez selektivnosti), jer se tako zapada u najobičniju i najprostiju, gotovo primitivnu internacionalizaciju - jer, takva internacionalizacija nema sadržinu. Sve što se postigne, ukoliko je to uopšte moguće, u cilju "prepisivanja" od svijeta, zaludno je, jer nema uporište u živoj, postojećoj kulturnoj anatomiji našeg društva, naroda, čovjeka te ostaje strano, neblisko, pa samim tim i sasvim nepotrebno. Ono što nema uporište u habitusu naroda jedne države, ne znači ništa nikome - ni toj državi, a posebno ništa tom svijetu od koga se "prepisuje". Sa druge strane, čvrsto držanje za skute naroda, nacije, oslanjanje na "narodno umovanje" i sl. toliko je daleko od smisla umjetnosti i krvotoka kulture naroda koji živi i treba da živi i dalje, da ukida svaku estetsku vrijednost, a istovremeno, osporava i sopstvenu etičku osnovu. Estetika i etika su jedini "svesvjetski" kriterijumi i nemaju nimalo veze sa etničkim izvorima i ciljevima.

Socijaldemokrate, kao dio pokreta nastalog na geografskom i društvenom prostoru sa najdubljim i najplodnijim zasadima evropske kulture drugog milenijuma nove ere, posebnu pažnju će posvetiti kulturnom razvitku Crne Gore i svih naroda koji u njoj žive, kako zbog valorizacije dostignuća na tom planu u njenoj historijskoj prošlosti, zahvaljujući kojima je i opstala kao društvo i država, tako i zbog činjenice da se samo na tim vrijednostima može sačuvati mjesto koje joj pripada u udruženoj Evropi i obezbijediti njeno historijsko trajanje. Misija Socijaldemokrata jeste konstantan rad na unaprjeđivanju ambijenta u kome će različite kulture i identiteti moći slobodno i nesmetano da se razvijaju – skupa gradeći snažan identitet Crne Gore kao moderne evropske socijaldemokratije.

Socijaldemokrate će se zalagati za jačanje kulturnog identiteta Crne Gore, odnosno za:

- Stalno unaprjeđivanje uslova za razvoj i afirmaciju kulturnih posebnosti Crne Gore, kao i njegovanje posebnosti lokalnih kultura i kulturnih pojaseva Crne Gore koji su se razvijali pod uticajem različitih kulturnih, duhovnih, civilizacijskih i društveno-istorijskih tokova;
- Značajno veća ulaganja u razvoj institucija kulture;
- Internacionalizaciju crnogorske kulture, razmjenu umjetnika, projekata, produkcija, profesora, kako na državnom tako i na gradskim nivoima, u svim oblastima;
- Značajniju ulogu kulture kao unutrašnjeg integrativnog činioca, kao i značajnog faktora u međunarodnoj integraciji i afirmaciji Crne Gore;
- Snažnije umrežavanje institucija kulture, naučno-istraživačkih institucija i Univerziteta, kao i značajnije unaprjeđenje razvoja društveno-humanističkih nauka, kako bi se profesionalno odgovorilo na izazove integrativnih procesa i blagovremeno predviđeli kontraefekti određenih kulturnih politika;
- Stimulisanje naučno-istraživačkih projekata u kulturi i podsticanje prijavljivanja crnogorskih umjetnika sa svojim projektima na evropskim konkursima i u internacionalnim fondovima za podršku razvoja kulture;
- Ulaganje u perspektivne mlade stvaraoce.

Za Socijaldemokrate, jačanje kulturnog identiteta, nužno je zaustavljanje dalje devastacije kulturno-istorijskih spomenika, odnosno zaštita, afirmacija i dalja valorizacija nepokretne, pokretne i nematerijalne kulturne baštine Crne Gore. Uticaji svih civilizacija na području Crne Gore prepleteni su i stopljeni u jedinstvenu kulturno-istorijsku cjelinu vrijednog i bogatog nasljeđa. Zahvaljujući tome, postoji veliki broj materijalnih tragova kulturnog nasljeđa u vidu arheoloških i sakralnih objekata, starih urbanih cjelina, starih gradova, utvrđenja, i objekata narodnog graditeljstva. Graditeljska kulturna baština izložena je, nažalost, trajnim uticajima i pritiscima modernizacije te je zbog svoje materijalne strukture posebno osjetljiva i sklona propadanju. Nebriga i neodržavanje, nedostatak finansijskih sredstva, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, nepoštovanje zakonskih propisa i neprimjenjivanje sankcija, neadekvatni građevinski zahvati, nedovoljna svijest o vrijednosti baštine, uticali su na zaključak da je degradacija dijela graditeljske baštine dostigla takve razmjere da se može govoriti o ugroženosti mnogih kulturno-istorijskih cjelina, pa i pojedinačnih kulturnih dobara.

U proteklom periodu, u Crnoj Gori, bilo je dosta primjera neodgovornog odnosa prema kulturnoj baštini, djelimične ili potpune devastacije. Prisutno je nedovoljno angažovanje nadležnih institucija da stanu na put takvim devastacijama. Socijaldemokrate će se zalagati da sve institucije koje se bave očuvanjem, prezentacijom i vrednovanjem kulturne baštine budu mnogo aktivnije uključene u projekte koji podrazumijevaju promjene na kulturnim dobrima i njihovoj zaštićenoj okolini. Bez obzira na to da li su materijalni ili nematerijalni ostaci kulturne baštine, oni prema svom obliku i sadržaju,

naučnoj i istorijskoj vrijednosti imaju nacionalni značaj i zbog toga kulturna baština u cjelini i spomenici kulture, kao njeni eksponati, zaslužuju posebnu društvenu brigu i organizovaniju zaštitu.

Narod živi unutar neke kulture i kultura živi u narodu, ali kulturu stvaraju pojedinci, a ne narodi. Individualizacija, poštovanje individualnog i osmišljavanje uslova i načina da individua bude centar događanja i stvaranja, najosnovnija je potreba za razvoj kulture. Institucije i razni oblici njihovog rada i organizovanja su mehanizmi koji treba da rade u službi pojedinaca (stvaralaca), odnosno institucije treba da im pružaju adekvatne uslove za rad i ispoljavanje njihove kreativnosti. Kultura, baš kao i sama umjetnost, pripada pojedincima, ali svim pojedincima i u tome je sva filozofija: umjetnost mora biti elitistička po svojim dometima, a ne po uslovima u kojima se stvara i plasira.

Prava vrijednost i kvalitet života u Crnoj Gori biće izmjereni onda kada u potrošačkoj korpi građana bude mjesta za poneki film, pokoju knjigu, dobru predstavu, koncert, izložbu i slično.

Socijaldemokrate će se zalagati za poštovanje vjerskih prava pripadnika svih vjerskih grupa u državi Crnoj Gori i eliminisanje svih predrasuda o različitim vjerama, kao i za obezbjeđivanje uslova za nesmetan rad i obavljanje vjerskih potreba svim vjerskim organizacijama i njenim poštovaocima i pripadnicima.